

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20- Noyabr 2021
Ma'qullandi: 25- Noyabr 2021
Chop etildi: 30 - Noyabr 2021

KALIT SO'ZLAR

*мулоқот, шахс, ахлоқ,
халқ, тамойил, диалог,
полилог, мувозанат*

МУЛОҚОТ: ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ

Хуршид Улмасжонович Саматов¹

¹ доцент, фалсафа доктори (PhD) (СамИСИ)

email: samatov_1084@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5759481>

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада мулоқот ва унинг асосий хусусиятлари, давлат ва жамият ўртасида ҳамда шахслараро самарали мулоқотнинг фалсафий, маънавий, ахлоқий аспектларининг фалсафий моҳияти очиб берилган.

Кириш

Мамлакатмиз тараққиётининг янги босқичида амалга оширилаётган ислохотларнинг замирида халқ билан мулоқот ғояси устувор аҳамият касб этмоқда. Ҳозирги кунда ижтимоий амалиётда мулоқот ва шахслараро муносабатларда демократик тамойилларга амал қилиш, ўзаро муносабатларда ахлоқий ва маънавийликни сақлаб туриш мураккаблашиб бормоқда. Шу боисдан мулоқот ва унинг асосий хусусиятлари, давлат ва жамият ўртасида ҳамда шахслараро самарали мулоқотнинг фалсафий, маънавий, ахлоқий аспектларини янада чуқурроқ таҳлил қилишни ижтимоий зарурат сифатида қабул қилиш лозим.

Методлар

Мулоқот билан боғлиқ муаммолар психология фанининг тадқиқот объекти сифатида етарлича ўрганилган бўлиб, катта ҳажмда илмий маълумотлар тўпланган¹. Унга таяниб, инсоннинг психик ривожланиши, унинг бошқалар билан бўлган алоқасини, индивиднинг шахс бўлиб шаклланиши мулоқотсиз тасаввур этиб бўлмайди, деган хулосага келиш мумкин. Аниқланишича, мулоқот ҳам бир эҳтиёж сифатида кишиларнинг бир-бирига боғлайди. Инсон ўз эҳтиёжларини бир ўзи қондира олмайди. Кишиларнинг мулоқотга кириши натижасида жамият

¹ Психология. Словарь/Под общ. Ред. А.В. Петровского. М.Г.Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп.—М.: Политиздат.1990.

элементлари юзага келади². Польшалик психолог Е. Мелибурда фикрича, мулоқот ҳам инсоннинг моддий эҳтиёжини қондиришга хизмат қиладиган ижтимоий эҳтиёждир. Мулоқот туфайли инсонлар ўзининг барча эҳтиёжларини қаноатлантириб боради. Шунинг учун баъзида инсонга нисбатан “Номо commonicans” терминни ишлатилади³.

Мулоқот инсон ҳаёти ва фаолиятининг муҳим шартидир. Мулоқот жараёнида инсон ҳулқ-атворининг муайян образ ва моделлари шаклланиб, кейинчалик улар интериоризацияланади. Мулоқот категорияси психология фанидаги марказий категориялардан бўлиб, сўнгги 20-25 йил ичида мулоқот муаммолари психологиянинг айниқса, ижтимоий психологиянинг энг йирик тадқиқот предметига айланиб қолди. Мулоқот ўта мураккаб жараён бўлганлиги сабабли унга ягона таърифни бериш мушкул. Психология луғатида мулоқот тушунчасига икки хил таъриф берилган: 1) Мулоқот ҳамкорликдаги фаолият эҳтиёжи билан тақозаланган алоқа ўрнатиш ва уни ривожлантириш жараёни; 2) мулоқот белгилар тизими орқали субъектларнинг ўзаро таъсирлашуви. Албатта, ҳеч бир таъриф универсаллик мақомига даъво қилмайди. Чунки, унда одатда мулоқотнинг айрим томонлари эътибордан четда қолади, иккинчи даража суриб қўйилади. Мулоқот – инсонлар ўртасидаги биргаликдаги

фаолият эҳтиёжларидан келиб чиқадиган боғланишлар ривожланишининг кўп қиррали жараёнидир. Шундай бўлсада, мулоқотга шартли равишда умумий бўлган қўйидагича таъриф бериш мумкин: мулоқот камида икки кишининг ўзаро таъсир жараёни бўлиб, бу таъсир давомида ахборот алмашиналиди, муносабат ўрнатилади ва ривожлантирилади, тугатилади ёки коррекцияланади. Бу таъриф ҳам мулоқот моҳиятини тушунишда психологик ёндашувга асосланган бўлиб, мулоқотни тўлақонли очиб берилмаган.

Натижалар

Ҳозирги кунда тадқиқ этилаётган мулоқот инсон фаолияти билан боғлиқлигини инобатга олиб, ижтимоий, сиёсий, фалсафий, рефлексия, диний, илоҳий, тасаввуфий мулоқотлар каби турли ракурслар олиб ўрганишни тақоза этмоқда. Мулоқотда ижтимоий ва шахсий муносабатлар рўёбга чиқарилади. Мулоқотсиз инсоният жамияти бўлиши мумкин эмас. Шу ўринда мулоқот тушунчасини коммуникациядан фарқлаш лозим. Коммуникация – тирик ва ўлик табиатдаги тизимлара ўртасида ахборот алмашинувини англатади. Ҳайвонлар ўртасидаги сигналлар алмашинуви, инсоннинг техник воситалар билан алоқа қилиши буларнинг барчаси коммуникация. Мулоқот фақат инсонлар ўртасида амалга ошадиган психологик ижтимоий жараён. Айнан мулоқот ҳамкорликдаги фаолият юритувчи индивидлар жамоасини шакллантиради. Робинзон Крузо оролда жонсиз предметлар билан сўзлашсада,

² Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. Т. 1993. 193 бет.

³ Мулоқот психологияси(маърузалар тўплами). Тузувчи П.С.Эргашев. Низомий номидаги ТДПУ нашриёти. Т.2003.3 бет.

лекин инсонни учратганида қанчалик қувониб кетганлиги, унинг инсонлар билан мулоқотга эҳтиёж сезганлигидан келиб чиқади. Уларнинг мулоқоти воситасида ҳамкорликдаги фаолияти ташкил этилади ва амалга оширилади. Айни вақтда фаолият давомида инсонлар ўртасида янги-янги муносабатлар ва алоқалар шаклланади. Демак мулоқот ва фаолият ўзаро чамбарчас боғлиқдир.

Мулоқот кенг қамровли ижтимоий ҳодиса бўлганлиги учун, барча ижтимоий фанлар чегарасида таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир. Маданий ҳосила сифатида мулоқот фалсафий асосларга эга бўлиб, кўп қиррали ва бир-бирига қарама-қарши бўлган ижтимоий ва илмий ҳақиқатларни пайдо қилади. Мулоқот тушунчасини фалсафий жиҳатдан мушоҳада қиладиган бўлсак, ўзаро ахборот алмашинувнинг позицион усули сифатида узоқ ўтмишга бориб тақалади. Унда кишилар ишночли мулоқот санъатни ривожлантириш, яъни тил ва мантиқдан фойдаланиш орқали одамларнинг онги ва ҳис туйғуларини самарали бошқарилган. Қадимги Юнонистонда софистлар табиат билан эмас, балки инсонлар билан мулоқот қилишнинг дастлабки нуқтаси учун билимларни таҳлил қилишда ақлнинг ўзига хос коммуникатив режасини очдилар. Юнон маданиятида Платоннинг асарлари туфайли “Суқротча мулоқот” ҳодисаси мустақил фикрлайдиган одамларнинг интеллектуал мулоқотининг ўзига хос шакли сифатида пайдо бўлди.

Тарихий равишда мулоқот усуллари ўрганиш жараёнида шаклланган таҳлилларда мулоқотни фалсафий талқини қўйидагича намоён бўлади:

- биринчидан, объектив ва субъектив билимларни ошириш ва танқидий фикр алмашиш мақсадига эга бўлган шахслараро интеллектуал мулоқот асосидаги мунтазам равишда биргаликдаги фаолият усули сифатида;

- иккинчидан, фикрлашни ривожлантириш усули сифатида янги билимларга эга бўлиш, танланган мавзунини кўплаб томонлардан ўрганиш, аргументларни ишлаб чиқиш, далилларни ва қарама-қаршиликларни аниқлаш ва шу билан олдинга қўйилган назарияларнинг чегараларини ва имкониятларини аниқлаш;

- учинчидан, субъектларнинг ижтимоий-коммуникатив тажрибасини ўз-ўзини таҳлил қилиш ва уларнинг шахсий маънолари асосида кенгайтириш усули сифатида.

Мунозара

Мулоқот орқали инсон бир вақтнинг ўзида объектив билимга эга бўлади, чунки илмий мулоқотнинг мазмуни объектив ҳарактерга эга бўлиши ва ўз ижтимоий муаммоларини акс эттирувчи фикрлаш ва мулоқотда ўз хатти-ҳаракатларини мувофиқлаштириш орқали ҳал қилади, яъни суҳбатни инсоннинг шахсий позицияларини очиб берувчи ва бойитадиган самарали восита усули сифатида тақдим этади.

Одамларнинг суҳбати(нутқ), ғоялар суҳбати(илмий), маданият суҳбати(тарихий ва концептуал), ўзи

билан инсон суҳбати (рефлексив) унинг самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатадиган махсус мулоқот майдонини ташкил қилишни талаб қилади. Тарихий тажриба шуни кўрсатадики, таълим ва илмий усул сифатида мулоқот объектив мазмун билан тўлдирилган ва турли шакллар орқали амалга ошириладиган мақсадли мулоқот режаси сифатида тақдим этилиши мумкин. Масалан: диалог - икки мустақил фикрлайдиган субъектларнинг интеллектуал шахслараро алоқаси (суҳбат); полилог - уч ёки ундан ортиқ алоқа субъектларининг интеллектуал ва ижтимоий алоқаси (бу ерда мулоқот ахборот алмашинуви, ўз - ўзини таништириш мақсадида ўзаро алоқалар, бир томондан янги объектив мазмун, янги маъно-бошқа томондан) ахборот-амалий маконда (мунозара, мунозаралар, конференция ва бошқалар.); ички мулоқот-ўз-ўзини англаш ва ўз тақдирини ўзи белгилаш - шахсий фазилатларни бойитиш ва шахсий маъноларни (мустақил аналитик фикрлаш фаолияти), ўзига хос ички қадриятлар ва тажриба орттириш учун рефлексив фикрлаш фаолияти сифатида намоён бўлади.

Бироқ, бизнинг фикримизча, диалоглик билим жараёнининг универсал характеристикаси сифатида қаралмайди, чунки эмпирик тарзда олинган билимларнинг улуши замонавий илмий-коммуникатив тизимлар, шу жумладан, таълим тизими орқали эфирга узатиш учун зарур бўлган илмий маълумотларнинг жуда катта миқдорини ташкил қилади. Бундан ташқари, мулоқот мазмуни (полилог) объектив ва субъектив

нисбати беқарор, чунки, таҳлил қилиш қийин. Мулоқотнинг ижтимоий ва шахсий-субъектив шартлари жуда ўзгарувчан ва турли хил табиат ва турли хил омилларга боғлиқ. Бироқ, олинган билимларни алмашиш ва таққослаш соҳасига келсак, бу ерда билимларни қабул қилиш ва ўлчаш ва унинг гуманитар бошланишини ифодаловчи мулоқот мавжуд.

Коммуникатив рационаллик парадигмасига кўра (Й. Ҳабермас) мулоқот асосан инсон мавжудлигининг асосий таркибий қисмидир. Бутун ижтимоий ҳаёт одамлар ўртасидаги мулоқот муносабатларини ўрнатиш жараёнларига асосланади. Файласуфлар, тадбиркорлар, муҳандислар, сиёсатчилар жамиятни ўзгартириш ва табиатдан оқилона фойдаланиш бўйича амалий мақсадларга эришиши янги Европа цивилизациясининг ўтмишига хос бўлган оддий зўравонлик яъни "олов ва қилич" билан эмас, балки мулоқот орқали амалга оширилиши кераклигини янада аниқроқ тушунмоқдалар.

Мулоқотнинг асосий шакли бўлган суҳбатнинг ўзи икки томонлама, унинг биполярлиги шундаки, у ҳам ижобий, ҳам салбий фикрларни ўз ичига олиши мумкин. Жамиятнинг барқарорлигига таъсир қиладиган ва айни пайтда унинг ривожланиши билан боғлиқ бўлган ҳар бир киши учун мулоқот жамиятга онгли, оқилона таъсир кўрсатишнинг самарали воситасига айланади. Ижтимоий жараёнларга таъсирининг яқин ёки узоқ оқибатлари бўлган шахслар (ёки одамлар гуруҳлари) томонидан

хабардорлик даражаси инсониятнинг мавжудлигининг ноосфера парадигмасига катта даражада мос келиши ёки мос келмаслиги мумкин. Бироқ, суҳбат одамларни бир-бирига яқинлаштиради. Ҳатто зиддиятли вазиятларда ҳам музокаралар энг самарали ҳисобланади: дипломатлар суҳбатлашганда, «қурол жим туриши керак». Суҳбатнинг ҳақиқати одамларнинг бир-бирининг ахлоқий эътирофини англатади. Суҳбатга эркин ёки беҳосдан кирган шериклар фақат объектлар сифатида эмас, балки субъектлар сифатида қўлланилади. Мулоқот иштирокчиларни бир-бирларини эшитишга, ўз позицияларини аниқлаштиришга мажбур қилади. Бошқача қилиб айтганда, мулоқотни ривожлантириш, охир-оқибат, катта тарихий ўлчовларда одамларнинг ўзини такомиллаштириш ва ўзини ўзи англашига ёрдам беради.

Жамият ичида турли хил мулоқотларни ишлаб чиқилиши - унинг турли қуйи тизимлари ва компонентлари ўртасидаги мувозанатни сақлаб туради. Масалан: халқ билан мулоқот қилиш орқали жамиятда юзага келган ва келиши эҳтимоли бўлган ижтимоий-иқтисодий муаммолар аниқланиб, бартараф этиб борилмоқда. Худди шу тарзда, табиат билан "мулоқот" экологик жиҳатдан самарали бўлиб, "уни фатҳ қилиш саноат жамиятига хос эмас". Инсон ва табиат ўртасидаги мулоқотдаги мавзу биосфера бўлиб, умумий инсон танаси сифатида тушунилади. Шундай қилиб, фақат мулоқот ижтимоий табиатдаги муаммоларни ҳал қилишга ёрдам беради.

Бугунги кунда яшаётган жамият, афсуски, иқтисодий барқарорликнинг йўқолиши, илгари эътироф этилган ҳокимият ва идеалларга руҳий ишончсизлик, ижтимоий ҳаётда пассив тафаккур иштироки, ижтимоий ажралиш билан тавсифланади.

Ижтимоий тафаккурда иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ислохотларни амалга оширишда мафкуравий хусусиятга эга бўлган инструментлар (таълим, дин, санъат, ахлоқ, маънавият)дан фойдаланган ҳолда мулоқот самарадорлигига эришиш мумкин.

Кўпчилик фикрига кўра, шарққа нисбатан Ғарбнинг "улкан саботаж операцияси" амалга оширилади. Ҳозирги кунда давом этаётган маънавий ва ахлоқий инқироздан чиқишнинг самарали усулларини топиш учун "биз билан нима содир бўлаётгани" моделларини яратишга уринаётган бу ва шунга ўхшаш фаразларни илмий ва фалсафий равишда текшириш учун аввало ижтимоий ҳақиқатнинг пайдо бўлишининг умумий ижтимоий-фалсафий концепциясини яратиш керак. Шунинг учун фақат шахслараро муносабатларни эмас, балки маданият ва цивилизациялар ўртасидаги мулоқотни қамраб олган мулоқот назариясини яратиш эҳтиёжи мавжуд.

Инсон, умуман маданият каби, мулоқот қилиш учун туғма қобилиятга эга эмас, яъни улар буни ўрганишлари керак. Лекин мулоқот қилиш қобилиятини шакллантириш учун унинг қонунларини тушуниш керак. Шунинг учун мулоқот ҳодисасини мазмунли комплекс таҳлил қилиш ва унинг натижаларини талқин қилиш

бутун таълим тизими ва мамлакатимизда шаклланган фуқаролик жамиятини муваффақиятли такомиллаштириш учун жуда муҳимдир.

Бизнинг космик ёшимизда савол кенгроқ бўлиши керак. Масалан: агар ноосфера остидаги ғоялар доирасини тушунсангиз, унинг амалга оширилиши, тегишли фикрларни ва муайян натижаларни олиш орқали уларни ҳақиқий фактларга айлантириш кузатилади. Бу фақат одамларнинг суҳбатга кириши орқали амалга оширилиши мумкин. Шунинг учун,

ноосфера фақат умумий маънони топиш орқали амалга оширилиши мумкин, яъни - мулоқот. Ноосфера ғоялари, маълум маънода, умумий ижтимоий фаровонликни англатади, унинг амалга оширилиши инсоннинг ўзини-ўзи англашнинг алоҳида шарти ҳисобланади.

Шундай қилиб, мулоқот назариясининг ривожланиши нафақат замонавий Ўзбекистоннинг долзарб муаммоларини тушуниш, балки маҳаллий, абадий фалсафий саволларга жавоб топиш учун ҳам зарурдир.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Психология. Словарь/Под общ. Ред. А.В. Петровского. М.Г.Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп.—М.: Политиздат.1990.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т. 1993. 193 бет.
3. Мулоқот психологияси(маърузалар тўплами). Тузувчи П.С.Эргашев. Низомий номидаги ТДПУ нашриёти. Т.2003.3 бет.
4. Khurshid Samatov, Makhdumi Azam's spiritual heritage and modernity (Monograph. "Tafakkur" publishing house. Tashkent-2019. ISBN 978-9943-24-266-1 8,4 p.)
5. Khurshid Samatov, Issues of family and marriage in the teachings of Mahdumi Azam Kasani (Scientific treatise. Publishing house of SUE "Navruz". Tashkent-2020. ISBN 978-9943-6015-5-0 2.2 p.),
6. Khurshid Samatov, The role of Mahdumi Azam Kasani in the sect Nakshbandiyya and the system of social protection of the population "Protection" (Uchenyy XXI century international scientific journal. Russia. №5-1 (64), May 2020 g. 40 p.)
7. Khurshid Samatov, Problems of communication with the people in mystical sects (Scientific Bulletin of Namangan State University (scientific journal). Issue №8, 2020. Pages 186-194),
8. Khurshid Samatov, The mystical and philosophical foundations of communication with the people in the Naqshbandi sect (Scientific Bulletin of Samarkand State University (scientific journal). 2020 №4 (122). Pages 69-74)
9. Khurshid Samatov, Social and mystical bases of the idea of communication with the people in the teachings of Khoja Ishaqi Wali (Imam Bukhari International Research Center. Scientific journal "Lessons of Imam Bukhari". 2020 №4. P.121-123.)
10. Khurshid Samatov, The mystical and philosophical foundations of communication with the people (Based on the teachings of Abu Hamid al-Ghazali). Philosophy and Life journal. (International Journal of Philosophy and Life) .ISSN 2181-9505. Doi journal 10.26739 / 2181-9505 / International Journal. 2020. №2 pg / 137-146